

อคติ 4: หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติ พระนิพนธ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี)

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ 7

4 Agatis (Prejudice): Doctrines of Buddhism as Found in the Text Book of
Chan Wannaprut by The Supreme Patriarch H.R.H. Prince
Paramanujitajinorasa (His Majesty Wasukri)
The 7th Supreme Patriarch

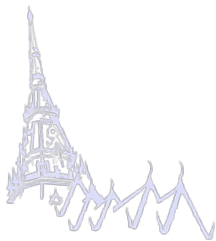
พระมหาวิเชียร ไกรฤกษ์ศิลป์

Phramaha Wichian Krairerksil

วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Buddhasothorn Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Email: wichian.kra@mcu.ac.th

Received January 20, 2021; Revised February 30, 2021; Accepted April 10, 2021

บทคัดย่อ

อคติ 4 ประการ เหตุให้เกิดจิตอคติทุจริต ประกอบด้วย ฉันทาคติ มีจิตรักใคร่ยอมถูกชักนำให้เห็นผิด
โทสาคติ มีจิตโกรธด้วยความโกรธ ลุแก่อารมณ์โกรธ ปราภูลักษณะมีพิรุณให้ประจักษ์ มิได้มั่นคงเชื่อถือตรง
โมหาคติ มีจิตก่อกบฏด้วยความหลง ไม่รอบคอบรับพิจารณาตัดสิน ภัยาคติ มีจิตก่อกบฏด้วยความกลัว ปราศจาก
ความเที่ยงธรรม ไร้สัจจวาจา ฉะนั้น ผู้เป็นอำมาตย์ที่มีหน้าที่วินิจฉัยตัดสินพึงระวังตนให้ดำรงอยู่ด้วยความ
เที่ยงธรรม อคติ 4 ประการนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี)
ทรงพระนิพนธ์ไว้ในสวาคตาฉันท แปลจากคัมภีร์วุตโตทัยซึ่งระบุฉันทวรรณพฤติ 83 ชนิด แต่พระองค์ทรง
แสดงแบบของฉันทวรรณพฤติไว้ 50 ชนิด เนื้อเรื่องในการแต่งฉันทนั้น ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
มาทรงพระนิพนธ์ ตามพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่น
ไกรสรวิเชียร กราบอาราธนาให้ทรงพระนิพนธ์ ฉันทวรรณพฤตินี้จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาศระระเบียงพระ
อุโบสถชั้นในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร

คำสำคัญ: อคติ 4; พระพุทธศาสนา; ฉันทวรรณพฤติ; สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

Abstract

4 Agatis (Prejudice) are a cause for the Mindfulness of prejudice and bad behavior which consisted of Chandagati: Prejudice caused by love and desire; Dosakati: Prejudice caused by hatred and enmity, leading to suspicious and inconsistent behavior; Mohagati: Prejudice caused by infatuation, leading to hasty decisions and preconceived notions; Phayagati: Prejudice caused by fear, leading to injustice and dishonesty. Therefore, the appointed judge must remain cautious and follow paths to uphold justice at all times. The 4 Agatis were incorporated in Chan Savagata by The Supreme Patriarch H.R.H. Prince Paramanujitajinorasa. Chan Savagata was translated from Vuttothai Scripture and originally identified 83 types of Chan Wannaprut, but only 50 types were mentioned in the writing. The outline of Chan was derived from the teachings of Buddhism as per royal command of King Rama III (Phrabat Somdej Phranungklaao Chao Yoohua Phramaha Jedsadarajchao) who had assigned Krommuenkraisaraivichit to engrave the teachings onto stone tablets and pillars in the inner balcony of Phra Uposatha hall of Wat Phra Chetuphon Vimolmangkhalararm (Wat Pho).

Keywords: 4 Agatis (Prejudice); Buddhism; Chan Wannaprut; Supreme Patriarch H.R.H. Prince Paramanujitajinorasa

บทนำ

วิถีชีวิตของประชาชนในสังคมไทยมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา จึงยึดมั่นในหลักธรรมคำสอน ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีที่ได้หล่อหลอมมาจากคตินิยมผ่านความเชื่อความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา ในเรื่องความกตัญญูกตเวที การให้ทาน ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์ เป็นต้น การปลูกฝังค่านิยมด้าน คุณธรรมเหล่านี้ บรรพบุรุษของไทยมีกุศโลบายในการสอดแทรกให้ผู้รับได้ซึมซับโดยไม่รู้ตัวในรูปแบบต่าง ๆ เช่น นิทานพื้นบ้าน เพลงท้องถิ่น หรืองานวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ สื่อเหล่านี้ทำให้ผู้ที่ได้รับการสอนไม่รู้สึกรู้สิด อัดเหมือนกับการถูกบังคับ จึงซึมซับรับไปโดยไม่รู้สึกต่อต้าน ทำให้เป็นบุคคลที่ดีมีคุณธรรมตามที่สังคมต้องการ สังคมที่ประชาชนมีคุณธรรมมีความเจริญทางด้านจิตใจเป็นสังคมที่พึงประสงค์ของมนุษย์ ต่อมากระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกมีผลกระทบต่องานสังคมไทย ประเทศไทยรับวัฒนธรรมตะวันตกที่เป็นสังคมแบบ อุตสาหกรรมและวัตถุนิยมเข้ามา ทำให้คนไทยหลงใหลกระแสวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ส่งผลให้จิตใจหันไปผูกพันกับวัตถุนิยมภายนอก ให้ความสำคัญกับกิจกรรมทุกอย่างโดยมีเงินเป็น เป้าหมาย สำคัญเพื่อนำมาซึ่งสิ่งที่ตนเองต้องการอุปโภคบริโภค จนกลายเป็นสังคมวัตถุนิยมและบริโภคนิยม สุดโต่งจนเกิดความขัดแย้งแข่งขันแย่งชิงเอาเปรียบจนเกิดอคติที่รุนแรงขึ้นทุกวัน

สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อรับวัฒนธรรมตะวันตกมาโดยไม่ได้ปรับประยุกต์รูปแบบและ เนื้อหาสาระบางส่วนให้เข้ากับสังคมไทยได้อย่างกลมกลืน ส่งผลให้คนไทยสมัยปัจจุบันไม่สนใจหลักธรรมคำสอน

ทางพระพุทธศาสนา เพราะมองว่าเป็นเรื่องล้าสมัย จึงทำให้ค่านิยมของคนไทยสมัยปัจจุบันต่างกับในอดีตโดยสิ้นเชิง วรรณกรรมที่เป็นภูมิปัญญาไทยใช้ฝึกฝนอบรมสั่งสอนเยาวชนจึงถูกลืมเลือนและกลายเป็นเพียงตำนานเล่าขาน คนในยุคปัจจุบันไม่สามารถศึกษาสภาพสังคมไทยดั้งเดิมได้จากความเป็นจริง การศึกษาวรรณกรรมหรือวรรณคดีที่ได้รับยกย่องว่าโดดเด่นในแต่ละยุคสมัยจะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจสภาพสังคม ค่านิยม และคุณธรรมที่คนในยุคสมัยนั้นยึดถือปฏิบัติในชีวิตประจำวัน จึงมีผู้กล่าวว่าวรรณกรรมเป็นกระจกสะท้อนสภาพแวดล้อมในทุกด้านของสังคมยุคนั้น ๆ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) พระองค์ได้รับการยกย่องว่าเป็น “รัตนกวี” (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2523) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์เป็นบุคคลที่อยู่ในช่วงรอยต่อของสังคมยุคเก่าที่จะเข้าสู่ยุคเริ่มการเปลี่ยนแปลงตามวัฒนธรรมตะวันตก พระองค์เปี่ยมด้วยความรู้และพระปรีชาสามารถในเรื่องพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนา ราชประเพณี โหราศาสตร์ นิรุกติศาสตร์ ตำราพิชัยสงคราม และวิชาการทางโลก พระนิพนธ์ของพระองค์ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าถือเป็นแบบฉบับด้านหลักภาษาและการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เนื่องด้วยพระองค์ทรงดำรงพระชนม์ชีพในสังคมไทยแบบเดิม วรรณคดีของพระองค์จึงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และอนุชนคนไทยสามารถศึกษาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแม่แบบในการฝึกฝนอบรมสั่งสอนและหล่อหลอมคุณธรรมของคนไทยในสมัยนั้นตลอดจนศึกษาค่านิยม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีและวัฒนธรรม จากเหตุผลดังกล่าวองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) จึงได้ประกาศยกย่องพระองค์ซึ่งเป็นพระสงฆ์พระองค์แรกให้เป็นบุคคลที่มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรมระดับโลก (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2523)

พระองค์มีพระอัจฉริยภาพด้านอักษรศาสตร์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องฉันทมาตราพฤติ และวรรณพฤติ ตำราโคลงกลบท คำกฤษฎี เป็นต้น อีกทั้งพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาทรงพระนิพนธ์เรื่องพระปฐมสมโพธิ กถา ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก หรือร่ายยาวมหาชาติ นอกจากนี้ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ไว้มาก เช่น ลิลิตตะเลงพ่าย พระราชพงศาวดาร ฉบับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เทศนาพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ลิลิตกระบวนพยุหยาตราพระภินิสถลมารคและชลมารค เป็นต้น ด้านพระพุทธรูปได้ทรงวินิจฉัยแบบพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตามพระอิริยาบถของพระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จำนวน 40 ปาง ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จึงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จำนวน 37 องค์ เสร็จแล้วโปรดให้ตั้งไว้ในหอพระปริตรข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้านตะวันออก ในพระบรมมหาราชวัง

ฉันทวรรณพฤติที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ ประกอบด้วยฉันท 50 ชนิด รูปแบบการแต่งเป็นฉันทและมีเนื้อหาเป็นวรรณคดีคำสอน แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งเป็นส่วนนำของเรื่อง กล่าวถึงระยะเวลาในการประพันธ์ สาเหตุและวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ ที่มาของการแต่งฉันทว่า มาจากคัมภีร์วุดโตทัย ส่วนที่สองเป็นเนื้อหาของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ใช้อบรมสั่งสอน การประพฤติปฏิบัติของบุคคลทุกระดับชั้นตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ไปจนถึงประชาชน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในส่วนนี้มีเรื่องการเลือกคู่ครอง อปายมุข 6 การคบมิตร อคติ 4 เบญจศีล ลักษณะ

ของสตรี 20 จำพวก กุศลกรรมบถ 10 และมงคลชีวิต 38 ประการ ในส่วนที่สามเป็นส่วนสุดท้ายว่าด้วยเรื่องราชสตีวรรต ถือเป็นหลักธรรมคำสอนสำหรับข้าราชการบริหารในราชสำนัก ประกอบด้วยเรื่องการประพฤติปฏิบัติในการถวายงานพระมหากษัตริย์ หลักในการปฏิบัติรับราชการ มารยาทและหลักธรรมสำหรับข้าราชการ ข้อควรประพฤติปฏิบัติโดยส่วนตัวของข้าราชการ การปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่นและพระสงฆ์ ตำราฉันทวรรณคดีนี้ได้รับการยกย่องว่า มีคุณค่าต่อสังคมไทย เป็นต้นแบบในการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท แต่ไม่เป็นที่แพร่หลายนัก ด้วยว่าภาษาที่ใช้เป็นภาษาที่ไม่ได้ใช้สื่อสารกันในปัจจุบัน จึงเป็นการยากที่จะทำความเข้าใจในเนื้อความให้ถ่องแท้

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณคดีนี้มีเนื้อหาประกอบด้วยหลักธรรมหลายหมวดหมู่ เพราะพระนิพนธ์ดังกล่าวพระองค์ทรงนำหลักธรรมจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามาทรงพระนิพนธ์ในรูปแบบบทกวีคำฉันท์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ทรงมุ่งถึงหลักอคติ 4 ประกอบด้วย ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงและภยากติ ลำเอียงเพราะกลัว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) เพื่อนำมาพัฒนาบุคคลในสถาบันต่าง ๆ ของสังคมไทยให้เป็นผู้มีคุณภาพได้เป็นอย่างดี

ความเป็นมาของฉันท

ฉันทเป็นคำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่ยกย่องใช้ในวรรณกรรมไทยภาคกลาง โดยกำหนดคณะ ครุ ลหุ และสัมผัส ไทยรับเอาคำประพันธ์ประเภทฉันทนี้มาจากอินเดีย มีประวัติว่าฉันทที่ใช้ในวรรณกรรมของอินเดียมานานนับเป็นเวลาหลายพันปี เชื่อกันว่า ใช้ในรูปมุขปาฐะมาก่อน ฉันทเป็นรูปแบบคำประพันธ์ชนิดหนึ่งที่ฤๅษีอินเดียโบราณประดิษฐ์ขึ้น สำหรับใช้สวดสรรเสริญสฤติเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าพึงพอใจจะได้อำนวยพรตามให้ผู้สวดปรารถนา (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2542) ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่นิยมใช้มากในวรรณกรรมยุคพระเวท ยุคสันสกฤตมาตรฐานและยุคปรากฏต ฉันทยุคพระเวทพบในวรรณคดีพระเวท ฉันทยุคสันสกฤต-มาตรฐานพบในวรรณคดีมหากาพย์และบทละคร เป็นต้น และฉันทปรากฏพบในวรรณคดีพระพุทธศาสนา จึงแบ่งฉันทออกเป็น 3 ยุค ตามลักษณะของภาษาที่ใช้ในการประพันธ์ คือ ยุคพระเวท อยู่ในช่วงเวลาประมาณ 1,000 ปี ก่อนคริสตกาล ยุคสันสกฤตมาตรฐาน อยู่ในช่วงเวลาประมาณ 400 - 500 ปีก่อน คริสตกาล และยุคปรากฏต อยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับฉันทยุคสันสกฤตมาตรฐาน (ญาดา อารุณเวช, 2539) วิวัฒนาการของฉันทอินเดียทั้ง 3 ยุค มีความต่อเนื่องเกี่ยวข้องกัน ซึ่งฉันทยุคปรากฏตโดยเฉพาะฉันทบาลีเป็นที่มาของฉันทไทยโดยตรง

นอกจากคำประพันธ์ประเภทฉันทจะได้รับความนิยมแล้วยังทำให้เกิดวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังทำให้เกิดตำราประพันธ์หลายเล่มทั้งที่เป็นตำราของสันสกฤตและตำราของบาลี ตำราฉันทของสันสกฤตที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในยุคสันสกฤตมาตรฐาน คือ “ปิงคฉันทศาสตร์” ประพันธ์โดยปิงคาลาจารย์ เป็นตำราสำคัญที่ทำให้เกิดการแต่งตำราการประพันธ์อีกหลายเรื่อง หนึ่งในจำนวนนั้น คือ “วฤตตรตนากร” ตำราฉันทศาสตร์ภาษาสันสกฤต ซึ่งประพันธ์ขึ้นโดยอาศัยปิงคฉันทศาสตร์เป็นพื้นฐาน ต่อมาพระสังฆรักขิตมหาสาหมิเถระ พระเถระชาวลังกาได้ประพันธ์ “คัมภีร์วฤตโตทัย” ขึ้นโดยอาศัย “วฤตตรตนากร” เป็นหลัก (ญาดา อารุณเวช, 2539)

ฉันท์แบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท คือ ฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ ฉันท์ทั้ง 2 ประเภทนี้ ในพจนานุกรมเรียกเป็นอย่างเดียวกันว่า “คาถา” ไม่นิยมเรียกชื่อว่า ฉันท์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะฉันท์ลักษณะมีชื่อเรียกมากมายหลายอย่างตามรูปลักษณะของฉันท์นั้น ๆ ประกอบกับคำว่า คาถา มีความหมายเป็นลักษณะสากลว่า เป็นคำประพันธ์ เป็นคำร้อยกรองมาแล้ว เช่นเดียวกับคนไทยเรียกบทประพันธ์ทั่ว ๆ ไปว่า “คำกลอน” หมายถึงคำฉันท์ กาพย์ โคลง และกลอนทั้งหมด (ธงชัย สุนทรจักร, 2538) ไทยรับเอาฉันท์อินเดียผ่านคัมภีร์วุตโตทัยซึ่งเป็นคัมภีร์ฉันท์บาลีเล่มแรก คัมภีร์วุตโตทัยเป็นผลงานของพระสังฆรักขิตมหาสาหมิเถระ ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวลังกาผู้เชี่ยวชาญในด้านไวยากรณ์ วาทศิลป์ และฉันทลักษณ์ (G.P. Malalasekera, 1958) แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. 1700 ในสมัยพระเจ้าปรีกรมพาทู ซึ่งเป็นที่ยอมรับในหมู่กวีและนักศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทว่า เป็นคัมภีร์หลักในเรื่องฉันท์บาลี พระสังฆรักขิตมหาสาหมิเถระแต่งคัมภีร์วุตโตทัยขึ้นโดยอาศัยคัมภีร์ฉันท์ภาษาสันสกฤตชื่อ “วุตตรตนการ” เป็นหลัก รวมทั้งได้ตรวจสอบเทียบเคียงกับคัมภีร์ภาษาสันสกฤตอื่นอีกหลายเล่ม (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2533)

คัมภีร์วุตโตทัย คือ ตำราการประพันธ์ฉันท์ที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในการศึกษาวิธีการประพันธ์ให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ ตำรานี้แพร่หลายมาถึงชนชาติต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาติที่ได้รับอิทธิพลด้านการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์จากอินเดีย และถือเอาคัมภีร์วุตโตทัยเป็นหลักในการประพันธ์ฉันท์ ได้แก่ พม่า มอญ และไทย สันนิษฐานว่า ชาวอินเดียได้นำคัมภีร์วุตโตทัยเข้ามาให้ชาวไทยได้รู้จักสมัยอยุธยาตอนต้น และเป็นต้นกำเนิดตำราการประพันธ์ฉันท์ของไทยสืบมา (ญาดา อารุณเวช, 2539)

ในคัมภีร์วุตโตทัยมีฉันท์ชื่อต่าง ๆ ถึง 108 ชนิด คือ ฉันท์วรรณคดี เป็นฉันท์ที่ประพันธ์โดยยืคำหรือพยางค์เป็นเกณฑ์ มี 83 ชนิด และมาตราพฤติ เป็นฉันท์ที่ประพันธ์โดยยืจังหวะการออกเสียงหนักเบาเป็นเกณฑ์ มี 25 ชนิด โดยกวีไทยได้นำฉันท์ของบาลีมาปรับให้เข้ากับลักษณะซึ่งเป็นที่ยอมรับตามระเบียบของคำประพันธ์ที่ไทยมีอยู่แล้วเพียงบางชนิดที่เห็นว่าไพเราะ และเหมาะแก่การบรรจุคำในภาษาไทยได้ดีเท่านั้น ฉันท์ที่นิยมใช้ในวรรณกรรมไทยตั้งแต่สมัยโบราณมี 6 ชนิด คือ อินทวิเชียรฉันท์ โดฏกฉันท์ วสันตติลกฉันท์ มาลินีฉันท์ สัททูลวิกิฉันท์ และสัทธราฉันท์ (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2542)

ฉันท์ปรากฏในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น โดยใช้ร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่นในวรรณคดีเรื่องมหาชาติคำหลวง นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีที่แต่งด้วยฉันท์ล้วน ๆ หรือผสมกับกาพย์ ที่เรียกกันว่า “วรรณคดีคำฉันท์” อีกเป็นจำนวนมาก ในสมัยอยุธยา มีวรรณคดีคำฉันท์ซึ่งเหลือถึงปัจจุบัน 11 เรื่อง ได้แก่ เสือโคคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ ฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อนิรุทธคำฉันท์ ราชชาลีคำฉันท์ คำฉันท์ดุขกัฏฐ์สังเวท คำฉันท์กล่อมช้างครั้งกรุงเก่า คำฉันท์คชกรรม-ประยูร พระจันทกนิรคำฉันท์ ปุณณวาทคำฉันท์ และกาฬิกคำฉันท์ เป็นต้น

สมัยธนบุรีพวกรัชนาคคำฉันท์ 2 เรื่อง คือ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ และอิเหนาคำฉันท์ (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2542)

สมัยรัตนโกสินทร์มีวรรณคดีคำฉันท์ไม่ต่ำกว่า 120 เรื่อง ได้แก่ เวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่าง ๆ ฉันท์กล่อมช้างหลายสำนวน รถมงคลคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ ตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ กฤษณาสอน

น้องคำฉันท์ พระนลคำฉันท์ วินิตวานิชคำฉันท์ มัทนะพาธา สามัคคีเภทคำฉันท์ และฉันทยอเกียรติ ขาวนครราชสีมา เป็นต้น (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2542)

ที่มาของตำราฉันทวรรณคดี

ตำราฉันทวรรณคดี เป็นตำราการแต่งฉันทที่จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาศระระเบียงพระอุโบสถ ชั้นใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในด้านประวัติความเป็นมาของการทรงพระนิพนธ์ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติปรากฏในบทพระนิพนธ์ส่วนความนำในฉันทวรรณคดี ซึ่งทรงพระนิพนธ์เป็นโคลงและกาพย์ฉันท มีใจความว่า “เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะผดุงการกวี จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตไปอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสให้ทรงพระนิพนธ์ขึ้น เมื่อปี จ.ศ. 1204 ปีขาล เดือน 9 ขึ้น 5 ค่ำ ตรงกับ พ.ศ. 2385” (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2533)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) จึงทรงพระนิพนธ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมผู้สนใจศึกษาการกวีนิพนธ์ โดยอาศัยคัมภีร์วุดโตทัย ดังพระนิพนธ์บทว่า ความว่า

“บทฉันทวรรณคดีที่ปรากฏแก่ชาวโลกนี้ เป็นแบบอย่างกลบทแห่งฉันท 50 ชนิด ซึ่งกรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้รจนาไว้เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม

จุลศักราช 1204 (พ.ศ. 2385) ปีขาล เดือน 9 ขึ้น 5 ค่ำ วันพฤหัสบดี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริที่จะผดุงส่งเสริมการกวี จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตทูลอาราธนากรมหมื่นนุชิตชิโนรสให้แต่งฉันทประเภทต่าง ๆ โดยทรงแปลฉันทนี้ มาจากคัมภีร์ฉันทวุดโตทัย และได้ทรงแปลคัมภีร์นี้จากมคธพากย์ (ภาษาบาลี) มาเป็นสยามพากย์ (ภาษาไทย) เพิ่มเติมจากที่โบราณบัญญัติไว้ 6 ชนิด ดังปรากฏในบทประณามพจน์ ความว่า

ขออ่อนมนัสการคุณพระศรีรัตนตรัยจงช่วยจัดและป้องกันจัญไรและภัยอันตรายทั้งปวง ให้ปราศบาราศไปสิ้นด้วยเถิด บัดนี้จักได้รังสรรค์คณะฉันทวรรณคดีซึ่งได้กำหนดจำนวนไว้ 50 ชนิด อีกฉันทมาตราพฤติ 8 ชนิดนี้ได้เพียรนิพนธ์ขึ้นใหม่ ต่ารับฉันทแต่ก่อนนั้นยังไม่มีปรากฏจึงได้สฤษฏ์ขึ้นไว้ในโลก เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ราชเจ้าแห่งกรุงศรีอยุธยา ขอให้ฉันทนี้คงอยู่ตราบชั่วกาลปาวสาน เพื่อที่สาธุชนจะได้สืบสานฝึกแต่งได้อย่างเชี่ยวชาญ ตั้งต้นแต่ตะนุมนัชมฉันทที่ไปจนถึงวิธีโลกฉันทที่ครบถ้วนสมบูรณ์”

ความหมายของฉันทวรรณคดี

ฉันท มีรากศัพท์มาจากธาตุ ฉท, ฉันท ในภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่า ปรากฏมีลักษณะเป็นที่น่าพอใจ น่าพึงใจ (मारศรี ศุภวิไล, 2528) ในภาษาบาลี คำว่า ฉันท, ฉันท มีความหมาย 2 อย่าง คือ แปลว่า ความปรารถนา ความตั้งใจ (मारศรี ศุภวิไล, 2528)

ฉันท แปลว่า ปกปิดเสียซึ่งโทษ (คือความไม่ไพเราะทางภาษา) มีบทวิเคราะห์ ดังนี้

ยชมานวิโดยภูมิชลนโสมมารุตนภสงขาเตหิ ย ร ต ภ ช ส ม นาติ อิเมหิ อกฺขเรหิ นิยมุ อุลลฺกฺขิโต วิริวิเสโส อวชฺช ฉาเทตฺติ ฉนฺทํ แปลว่า การกำหนด คือวิธีพิเศษที่ท่านกำหนดด้วยอักษรเหล่านี้ คือ ย ร ต ภ ช ส ม น กล่าวคือ ยชมานะ (บูชาอยู่), รวิ (พระอาทิตย์), โดย (น้ำ), ภูมิ (ภาคพื้น), ชลนะ (ไฟ), โสมะ (พระจันทร์), มารุตะ (ลม), และ นกะ (ท้องฟ้า) ชื่อว่า ฉันท เพราะอรรถว่า ปกปิดเสียซึ่งโทษ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536)

วณณนิยมุ ฉนฺทํ ครุลหุณิยมุ ภเว วุตติ แปลว่า การกำหนดจำนวนคำ ชื่อว่า ฉันท การกำหนดจำนวนครุลหุ ชื่อว่า วุตติ หรือ คาลา

ฉันทและคาลา มีความแตกต่างกัน โดยฉันทเป็นมูลเหตุให้เกิดคาลา ส่วนคาลาเป็นผลของฉันท ทั้งนี้ เพราะฉันทคือการกำหนดจำนวนพยางค์ คาลา คือ การกำหนดวาง ครุ ลหุ เป็นแบบต่าง ๆ กันตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ ในสังยุตตนิกาย เทวตาสังยุตตมีเทวตาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

กิสฺส นิทานํ คาลานํ กิสฺส ตาสํ วิยฺยชนํ

กิสฺส สนนิสฺสิตา คาลา กิสฺส คาลานมาสโย.

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

ฉนฺโท นิทานํ คาลานํ อกฺขรา ตาสํ วิยฺยชนํ

นามสนนิสฺสิตา คาลา กวิ คาลานมาสโย.

(พระอัครกัณฐเถระ, 2545)

ฉันท โดยทั่วไปกำหนดจำนวนคำ (อักษร) และกำหนดครุลหุในตัว ซึ่งฉันทนี้อาจเรียกอย่างอื่นได้อีก เช่น พันธะ คาลา วุตติ หรือ พฤติ ซึ่งแท้ที่จริง คำเหล่านี้แม้จะเป็นชื่อเรียกคำประพันธ์ ซึ่งกำหนดลักษณะต่างกันอยู่บ้าง แต่ก็เป็นไวพจน์ของกันและกันนั่นเอง

ฉันท หมายถึง ชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่วางคำ ครุ ลหุ เป็นแบบต่าง ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556)

ฉันท หมายถึง ลักษณะถ้อยคำที่กวีได้ร้อยกรองขึ้นให้เกิดความไพเราะซาบซึ้ง โดยกำหนดคณะครุลหุ และสัมผัสไว้เป็นมาตรฐาน (กำชัย ทองหล่อ, 2537)

วรรณ หมายถึง หนังสือ อักษร (น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม, 2543)

พฤติ หมายถึง คำฉันท (น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม, 2543)

ฉันทศาสตร์ หมายถึง ตำราว่าด้วยการแต่งฉันททั้งที่เป็นมาตราพฤติและวรรณพฤติ เป็นศิลปศาสตร์อย่างหนึ่งในศิลปศาสตร์ 18 ประการ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556)

ฉันทลักษณ์ หมายถึง คำประพันธ์ที่ร้อยกรองหรือเรียบเรียงขึ้นโดยมีข้อบังคับ จำกัดคำ คณะ เอก โท และวรรคตอน ให้รับสัมผัสกันไพเราะตามกฎหมายเกณฑ์ที่ได้วางไว้เป็นโคลง ฉันท กาพย์ กลอน ร่าย ลิลิต และกลต่าง ๆ

วรรณพฤติ หมายถึง ฉันทที่กำหนดด้วยอักษรตามอักษรวิธีเป็นเสียงหนักเบาที่เรียกว่า ครุ ลหุ เป็นสำคัญ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556)

ฉันทวรรณพฤติ หมายถึง ฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์ซึ่งนับครุและลหุเป็น 1 พยางค์เท่ากัน (ประกอบ นิมมานเหมินท์, 2542)

ดังนั้น ฉันทวรรณพฤติ จึงหมายถึง ฉันทที่กำหนดด้วยตัวอักษร คือ วางคณะและกำหนดเสียงหนักเบาที่เรียกว่า ครุ ลหุ เป็นสำคัญ กล่าวคือเป็นการประพันธ์โดยยึดคำหรือนับพยางค์ในแต่ละบาทเป็นเกณฑ์

ประเภทของฉันทที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติ

คัมภีร์วृत्ตัทธัยแสดงฉันทวรรณพฤติไว้ 83 ชนิด แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เป็นตำราฉันทวรรณพฤติไว้ 50 ชนิด ฉันทแต่ละชนิดที่ทรงพระนิพนธ์ พระองค์ทรงยึดตามแบบแผนการประพันธ์ในคัมภีร์วृत्ตัทธัย คือ การกำหนดนับพยางค์ในแต่ละบาท ฉันทที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติแต่ละประเภท ดังนี้

- 1) ตะนุฆณาฉันท ก่อถึง ภริยาชั่ว 3 จำพวก
- 2) กุมารละหิตาฉันท ก่อถึง ภริยาดี 4 จำพวก
- 3) จิตรปทาฉันท ก่อถึง อบายมุขเหตุฉิบหาย 6 ประการ
- 4) วิชขุมมาลาฉันท ก่อถึง โทษแห่งการเสพสุรา 6 ประการ
- 5) มาณวะกะฉันท ก่อถึง โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน 6 ประการ
- 6) หละมุขีฉันท ก่อถึง โทษแห่งการดื่มสุรา 6 ประการ
- 7) รุมะวดีฉันท ก่อถึง โทษแห่งการเป็นนักเลง 6 ประการ
- 8) อุปภูริฉันท ก่อถึง บาปมิตร 6 จำพวก
- 9) อินทวิเชียรฉันท ก่อถึง โทษแห่งความเกียจคร้าน 6 ประการ
- 10) อุเปนทวิเชียรฉันท ก่อถึง ลักษณะโทษแห่งอัญญะทัตถุหรมิตร 4 ประการ
- 11) อุปชาติฉันท ก่อถึง ลักษณะโทษแห่งจีปรมมิตร 4 ประการ
- 12) สุมุขีฉันท ก่อถึง ลักษณะโทษแห่งอนุปิยาณมิตร 4 ประการ
- 13) โทระกะฉันท ก่อถึง ลักษณะโทษแห่งอบายสหาย 4 ประการ
- 14) สาลินีฉันท ก่อถึง คุณลักษณะแห่งอุปการมิตร 4 ประการ
- 15) ธาตุมมิตสาฉันท ก่อถึง คุณลักษณะแห่งสมานสุขทุกขมิตร 4 ประการ
- 16) สุระสาลีฉันท ก่อถึง คุณลักษณะแห่งอรรธักขาณมิตร 4 ประการ
- 17) รโถธธาฉันท ก่อถึง คุณลักษณะแห่งอนุกัมปกะมิตร 4 ประการ
- 18) สวาคตาฉันท ก่อถึง อดติ 4 ประการ
- 19) ภัททิกาฉันท ก่อถึง เบญจจริยวัตร 5 ประการ
- 20) วัณฐฐฉันท ก่อถึง ทศกุตศลกรรมบถ เว้นปาณาติบาต มื้องค์ 5
- 21) อินทวงษฉันท ก่อถึง ทศกุตศลกรรมบถ เว้นอนินนาทาน มื้องค์ 5
- 22) ไตรภูฉันท ก่อถึง ทศกุตศลกรรมบถ เว้นกาเมสุมิฉฉาจาร มื้องค์ 4
- 23) พุทธะวิลัมพิตะมาลาฉันท ก่อถึง สตรี 20 จำพวก

- 24) ปุณณะฉันท์ กล่าวถึง ทศกัศพลกรรมบถ เว้นมธุสวาท มืองค์ 4
- 25) กุสุมะวชิตรฉันท์ กล่าวถึง ทศกัศพลกรรมบถ เว้นปิสุณาวาท มืองค์ 4
- 26) ฤชคปยาตฉันท์ กล่าวถึง ทศกัศพลกรรมบถ เว้นผรุสวาท มืองค์ 3
- 27) ปิยงวทาฉันท์ กล่าวถึง ทศกัศพลกรรมบถ เว้นสัมผัปลาปวาท มืองค์ 2
- 28) ลลิตาฉันท์ กล่าวถึง มโนกรรม อภิขณา
- 29) ปมิตักขราฉันท์ กล่าวถึง พยาบาท
- 30) อุชลาฉันท์ กล่าวถึง ทศกัศพลกรรมบถ เว้นมิจฉาภิภูมิจิ มืองค์ 2
- 31) เวศเทวีฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้ปฐมคคาถามงคล 3 ประการ
- 32) มรสังฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้ทุติยคคาถามงคล 3 ประการ
- 33) กมลฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้ตติยคคาถามงคล 4 ประการ
- 34) ปหาสินีฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้จตุตถคคาถามงคล 4 ประการ
- 35) รุจิราฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้ปัญจมคคาถามงคล 4 ประการ
- 36) ปราชิตฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้ฉกฐมคคาถามงคล 3 ประการ
- 37) ปหรณะกุลิกาฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้สัทตมคคาถามงคล 5 ประการ
- 38) วสันตติลฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้อัฏฐมคคาถามงคล 4 ประการ
- 39) มาลินีฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้นวมคคาถามงคล 4 ประการ
- 40) ปัทททกะฉันท์ กล่าวถึง มงคลสูตร อธิบายแก้ทศมคคาถามงคล 4 ประการ
- 41) วาณินีฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร (ราชวสดีธรรม)
- 42) ศิขิริณีฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตรว่าด้วยสำรวมกาย 6 ประการ
- 43) หรณีฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร
- 44) มันทักกันตาฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร
- 45) กุสุมิตะดาเวลิตาฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร
- 46) เมฆวิบุษะตาฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร
- 47) สัททละวิกกีฬิตะฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร
- 48) อีทิสังฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร
- 49) สัทธราฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร
- 50) ภัทกะฉันท์ กล่าวถึง ราชวสดีวัตร

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาพระนิพนธ์ไว้ในตำราฉันทวรรณพฤติ 50 ชนิด โดยมีสาระต่องานตำราฉันทนั้นประกอบด้วยยอคติ 4 มิตรเทียม 4 มิตรแท้ 4 ศีล 5 อบายมุข 6 กุศลกรรมบถ 10 ภรรยา 7 จำพวก สตรี 20 จำพวก มงคล 38 ประการ และราชวสดีธรรม

จากหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น เมื่อบุคคลนำมาประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจังย่อมทำให้ผู้นั้น มีความสุข ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตตั้งแต่ระดับเริ่มต้นคือตนเอง ครอบครัว และสังคมโดยรวม อีกทั้งยังได้ชื่อว่า

ใกล้ชิดพระบรมพุทธานุภาพในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมนี้จะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ได้บรรลุสิ่งสูงสุดในพระบรมพุทธานุภาพคือการบรรลุนิพพาน

อคติ 4 เป็นหนึ่งในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติ ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ขึ้นในรูปแบบของฉันทลักษณ์ เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติผู้เป็นอำมาตย์ที่มีหน้าที่วินิจฉัยตัดสินพิงระวังตนให้อยู่ในความซื่อตรงเที่ยงธรรม อันจะเป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมสืบไป ซึ่งพระองค์ทรงพระนิพนธ์เรื่องอคติ 4 ประการนี้ไว้ในสวาคตาฉันทน์ ดังข้อความที่ปรากฏบนแผ่นจารึกที่ติดไว้เสาพระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร แผ่นที่ 18

๑ ถอดคำอ่านฉันทน์ “สวาคตาฉันทน์” ดัง

- 1) มาตยาวิบุลย์ญาณ จะวิจารณ์ธรรม ในอเนกนุกิจสร พดดีดล ฯ
- 2) พิงประพฤติหเทศ นฤเหตุผล แห่งพิไสยอคติกลจตุเกศา ฯ
- 3) ฉันท์ไภยคติโท ชะและโมหา ห่อนจะเหินวิจารณ์ ยุติในธรรม ฯ
- 4) ฉันทคืออุทยรัก ก็จักชกผัน ผิดก็เพี้ยนพิกลกรร และกระหลับขอบ ฯ
- 5) เหตุอามิตมนะมุง ก็ผดุงตอบ แพ้และแปรกลประกอบ ชยบันดาล ฯ
- 6) โทษะคือกรรมลโกรธ และพิโรธชาน โกรจิตรวิจลญาณก็บ่ถ่องแถลง ฯ
- 7) ถ่วงละโทษะคติทุษ ฐพิรุทธ์แสดง เบาก็เปื้อนครุกระแรง บมิดตรง ฯ
- 8) โมหะคือกลพินิจ วิปริตหลง ญาณถุยังสุขุมะคง ยุติหยาบยล ฯ
- 9) ขอบบั้นทฤษนอรรถก็พิบัติดล ดาลวิตถอนุสน ทพิภาษา ฯ
- 10) ไภยคืออิฐชาติ พิปลาตมา โนศคณิงยศนุภา วและคร้ามครัน ฯ
- 11) แพ้ก็แปรชยอุบัติ นฤสัตย์ธรรม โทษะกระลายคุณมหร ตบห่อนควร ฯ
- 12) เหตุแห่งอคติจิตร ทุจริตหวล จัดตุราพิธประมวญ ก็ประมาณหมาย ฯ
- 13) เนื่องวินิจฉัยยอมมาต ยนิราศวาย โทษะประกอบกลธิบาย บทรำพรรณ ฯ
- 14) จักวิจารณ์ยุบล ก็จักยลธรรม เทียงบเปียงวิกลผัน ณะอัสติยสาร ฯ
- 15) พากยนี้ธีรประกาศ พจนาทขนาน สวาดตวคติบุราณ รจนานาม ฯ
- 16) เสนอกระวีคณะเนก รจเรตาม แบบฉบับนิบุณะคาม ภิรพร้องเพรง ฯ

อคติ 4 ที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติ

สวาคตาฉันทน์ เป็นฉันท์ลำดับที่ 18 ในตำราฉันทวรรณพฤติ สวาคตา แปลว่า คำกล่าวที่มีการมาเรียบร้อยดี มีรูปวิเคราะห์ว่า สุนทร อาคติ ยสสา สา สวาคตา แปลว่า คำกล่าวที่มีการมาดี ชื่อว่า สวาคตา (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2542) เนื้อหาที่ปรากฏในสวาคตาฉันทน์ จำนวน 16 บท กล่าวถึงอคติ 4 ประการ ความว่า

“เหตุให้เกิดจิตอคติทุจริต 4 ประการดังได้ประมวลมานี้ ผู้เป็นอำมาตย์ที่มีหน้าที่วินิจฉัยตัดสินพิงระวังให้ดำรงอยู่ด้วยความเที่ยงธรรม

พระบรมศาสดาทรงแสดงลักษณะของจิตและความประพฤติ อันปราศจากเหตุผลตามวิสัยอคติ 4 ประการ คือ ฉันทาคติ ภัยาคติ โทษาคติ และโมหาคติ ดังนี้

ฉันทะ คือ มีจิตรักใคร่ยอมถูกชักนำให้เห็นผิด ผิดกลับเห็นว่าชอบ แพ้กลับบันดาลให้ชนะ เหตุด้วยมีใจรักใคร่ชอบพอ

โทสะ คือ มีจิตโกรธด้วยความโกรธ จิตที่ล่วงลุแก่ความโกรธยอมปรากฏลักษณะพิรุณให้ประจักษ์ แม้สิ่งใดเบากว่าหนักมิได้มันคงซื้อตรง

โมหะ คือ มีจิตโกรธด้วยความหลง มิได้ทอดทศนาอรรถะความอันใดให้รอบคอบก็รีบพิพากษาคัดสิน

ภะยะ คือ มีจิตโกรธด้วยความกลัวและครั่นคร้าม แพ้ก็ให้ชนะ โทษกลับว่าเป็นคุณ ปราศจากความเที่ยงธรรม และไร้ซึ่งสัจจาจา”

อคติ 4 ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

อคติ 4 เป็นหลักธรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้นำมาทรงพระนิพนธ์ไว้ในสวาคตาคณันท์ ตำราฉันทวรรณพฤติ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า หลักคำสอนหัวข้อนี้สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบสุขและร่มเย็น แก่สังคมได้ตลอดกาล ถึงแม้กาลเวลาจะล่วงมากกว่าสองพันปีแล้วก็ตาม ในปัจจุบันนี้ยังสามารถนำมาประพฤติปฏิบัติได้ดีไม่ล้าสมัย ธรรมที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติล้วนเป็นธรรมที่พุทธบริษัทยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบมาจนบัดนี้ เรียกว่า “คิหิวินัย” หรือ “คิหิปฏิบัติ”

อคติ หมายถึง ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) ธรรมชาตมิใช่เป็นที่ไปแห่งพระอริยเจ้า, ธรรมชาตมิใช่เครื่องไปแห่งพระอริยเจ้า, ภูมิมิใช่เป็นที่ไปแห่ง พระอริยเจ้า, ภูมิมิใช่เป็นที่ไปแห่งท่านผู้รู้, กิริยาที่ไม่ควรถึง, กิริยาที่ไม่ควรประพฤติ, คติไม่ควร (พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), 2540) ความไม่เที่ยงธรรม หรือความประพฤติสิ่งที่ไม่ควรประพฤติด้วยความลำเอียง ซึ่งทำไปโดยการขาดความยุติธรรม บุคคลผู้ทำอะไรไม่ซื่อตรง ดำรงอยู่ในสิ่งที่ เป็นอยุติธรรม คดเคี้ยวเข้ากับตนและคนอื่นด้วยอำนาจความรักบ้าง ความชิงช้าบ้าง ความเขลาบ้าง ความกลัวบ้าง เหล่านี้ล้วนเป็นอำนาจแห่งอคติ วิเคราะห์ว่า คมนิ คติ การไป ชื่อว่า คติ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2513) น คมนิ อคติ การไม่ไป ชื่อว่า อคติ (พันตรี ป. หลงสมบุญ, 2540) อริยา เอตาย น คจจนตติ อคติ, อนริยา อมินา อคติ คจจนตติ อคติคมนิ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532)

การถึงอคติ (ความลำเอียง) 4 ประการ คือ

1. ฉันทาคติ คือ ลำเอียงเพราะชอบ หมายถึง การประพฤติสิ่งที่ไม่ควรประพฤติด้วยอำนาจความรักใคร่ชอบพอกันเป็นประมาณ เช่น การให้ลาภ การให้ยศ เป็นต้น คนที่รักใคร่ผู้หนึ่ง ทำความต้องการ ด้วยหวังจะให้เธอสรรเสริญตน อย่างนี้ไม่จัดว่าเป็นฉันทาคติ เพราะความรักเป็นเหตุให้ทำความดี แต่เป็นโลกาธิปไตย

2. โทสาคติ คือ ลำเอียงเพราะซัง หมายถึง การประพจน์ที่ไม่ควรประพจน์ด้วยอำนาจความเกลียดชังกันเป็นประมาณ เช่น การไม่ให้ลาภ การไม่ให้ยศ เป็นต้น

3. โมหาคติ คือ ลำเอียงเพราะหลง หมายถึง การประพจน์สิ่งที่ไม่ประพจน์ ด้วยอำนาจความโง่เขลาเป็นประมาณ เช่น ผู้พิพากษาอรรถคดีไม่รู้จักฟังคำของพยานแล้วตัดสินความผิดไป ในกรณี ผู้พิพากษาอรรถคดีตัดสินผิดพลาดเสียความยุติธรรมไปเพราะอรรถคดีนั้นเป็นเรื่องยุ่งยาก ดังนี้ ถ้าผู้พิพากษาตัดสินไปโดยความโง่เขลา ไม่ใช่สติปัญญาจัดเป็นโมหาคติ แต่ถ้าตัดสิน โดยใช้สติปัญญา มีเจตนามุ่งความยุติธรรมเป็นใหญ่ แม้จะผิดพลาดไปเช่นนั้น ก็ไม่จัดเป็นโมหาคติ เพราะมิได้ทำไปโดยโง่เขลา

4. ภัยาคติ คือ ลำเอียงเพราะกลัว หมายถึง การประพจน์สิ่งที่ไม่ควรประพจน์ ด้วยอำนาจความกลัวเป็นประมาณ เช่น ผู้พิพากษาบางคนตัดสินผู้ที่ควรจะให้กลับเป็นผู้ชนะ เพราะเหตุที่บิดาของเขาเป็นผู้มีอำนาจและอิทธิพล ตัดสินไปเพราะเกรงกลัวต่ออำนาจและอิทธิพล (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ความกลัวในทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นความดีก็มี จัดเป็นความชั่วก็มี กล่าวคือ ความกลัวที่เป็นเหตุให้ประพจน์สุจริต เรียกว่า โอตตปปะ จัดเป็นความดี ส่วนความกลัวที่เป็นเหตุให้ประพจน์ทุจริต เรียกว่า ภัยาคติ จัดเป็นความชั่ว ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอคติ 4 ประการดังกล่าวนี้ แก่สังคาลกมาณพ ณ เมืองราชคฤห์ ไว้ในสังคาลกสูตร โดยพระองค์ได้ตรัสพระคาถาสรุปรียบเทียบอคติไว้ว่า

บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภัยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น

บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภัยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อคติ 4 ประการ มีฉันทาคติเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้เสื่อมยศ และความไม่มีอคติ 4 ประการ ที่เป็นเหตุให้เจริญด้วยยศ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในปฐมอคติสูตร ทุติยอคติสูตร และตติยอคติสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงกัตตุทเทสกะ หมายถึง ภิกษุผู้ทำหน้าที่นิมนต์พระหรือแจกภัตต่าง ๆ มีสลาภกัตเป็นต้น ไว้ในกัตตุทเทสกะสูตร ว่า กัตตุทเทสกะผู้มีอคติ 4 เป็นกัตตุทเทสกะแล้ว ส่วนกัตตุทเทสกะผู้ไม่มีอคติ 4 เป็นกัตตุทเทสกะดี

เนื้อหาอคติ 4 ประการเป็นหลักธรรมคำสอนที่แสดงให้เห็นความลำเอียง 4 ประการ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์แสดงให้เห็นถึงลักษณะของจิตและความประพจน์ของผู้มีหน้าที่วินิจฉัยตัดสินคดีความ โดยให้ตั้งตนอยู่ในเหตุผลด้วยความเที่ยงธรรม ปราศจากอคติ ไว้ในสวาคตาฉันท จำนวน 16 บท พร้อมแนะนำวิธีประพจน์ตนให้พ้นจากอคติ 4 ด้วยการประพจน์โดยไม่เห็นแก่ความรักใคร่ชอบพอกันเป็นส่วนตัว ประพจน์ปฏิบัติโดยปราศจากอำนาจโทสะโกรธเคืองหรือเกลียดชังกัน สิ่งประกอบนั้นต้องใช้ความพินิจพิจารณาอย่างมีเหตุผล ไม่ทำไปด้วยความหลงมกมาย กระทำสิ่งที่ชอบธรรมไม่เกรงกลัวต่อเหตุปัจจัยภายนอก ซึ่งจะทำให้ไม่ลุ่มถึงความสำเร็จได้

คุณค่าของการปราศจากอคติ 4 ในการวินิจฉัยพิพากษาอรรถคดี

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า อคติ 4 เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในฉันทวรรณพถุติมีคุณค่าต่อสังคมไทยในการวินิจฉัยพิพากษาอรรถคดีซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ไว้ในตำราฉันทวรรณพถุติ เพื่อใช้เป็นธรรมะเตือนใจผู้มีหน้าที่พิพากษาคัดสินคดีความซึ่งถือเป็นการปกครองบ้านเมือง โดยนัยสำคัญนั้นการปกครองไม่ว่าจะในระบอบใดก็ตาม การปกครองที่ดี จะต้องประกอบด้วยธรรม คือ สร้างความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมโดยเริ่มไปจากการวินิจฉัยพิพากษาอรรถคดีแบบไร้อคติทั้ง 4 ประการ เมื่อการปกครองที่ให้น้ำหนักไปที่ตัวบทกฎหมายที่เป็นธรรม การวินิจฉัยก็จะเป็นธรรม ผลการวินิจฉัยก็จะสร้างความชอบธรรม และเกิดผลต่อบุคคลอย่างยุติธรรม แต่ทั้งหมดนี้ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้วินิจฉัยคดีความที่ไม่เอนเอียงหรือไม่มีอคติ หากมีอคติในใจทั้ง 4 ประการหรือแค่เพียงข้อใดข้อหนึ่ง ความไร้มาตรฐานจะนำไปสู่การสร้างเกณฑ์มาตรฐานใหม่ หรือที่เรียกในสังคมปัจจุบันว่า “สองมาตรฐาน” ได้ทันที และจะส่งผลในระยะยาว คือ การทำลายมาตรฐานทางศีลธรรมจริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพและทำลายบรรทัดฐานทางสังคมในการวินิจฉัยพิพากษาคัดสินคดีความด้วยตัวบทกฎหมาย เมื่อกฎหมาย คือ ที่พึ่งที่จะสร้างสรรค์ และจรรยาบรรณสร้างระบอบอันชอบธรรมถูกทำลายลงด้วยอคติของผู้พิพากษา รัฐและประชาชนย่อมพลอยถูกทำลายไปด้วย ก่อให้เกิดความสับสนขึ้นในสังคมเพราะการวินิจฉัยความผิดให้เป็นถูก และสร้างความถูกต้องให้เป็นผิด เท่ากับเปิดช่องให้เกิดการทุจริตในหน้าที่การวินิจฉัย อาจนำไปสู่การรับสินบน เมื่อนั้นประชาชน รัฐ สังคม ก็จักขาดที่พึ่งอันชอบธรรมและหวนตระแวงในความยุติธรรมต่อระบอบการปกครองที่ถูกทำลายด้วยระบบของศาลพิพากษาอรรถคดีความที่เต็มไปด้วยอคติ

ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจึงได้นำอคติ 4 มานิพนธ์ไว้ในฉันทวรรณพถุติ ได้กล่าวถึงคำสั่งสอนเกี่ยวกับเรื่องความยุติธรรม กล่าวถึงความประพฤติดุศีลที่ผิดด้วยความลำเอียง ความไม่เที่ยงธรรม เรียกว่า อคติ 4 ประการ ประกอบด้วย ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ ทรงอธิบายสั่งสอนผู้เป็นอำมาตย์ที่มีหน้าที่วินิจฉัยตัดสินคดีความให้พึงระวังเหตุที่จะทำให้เกิดอคติทุจริต 4 ประการนั้น ให้ดำรงตนอยู่ในความเที่ยงธรรม แนวทางในการวินิจฉัยตัดสิน โดยปราศจากอคติ ดังความใน “สวาคตาฉันท” คือ

1. ฉันทาคติ มีจิตรักใคร่ย่อมถูกชักนำให้เห็นผิดเป็นชอบ บันดาลแพ้กลับให้ชนะ เหตุด้วยมีใจรักใคร่ชอบพอ ทำให้เสียความยุติธรรม เพราะอ้างเอาความรักใคร่หรือความชอบพอกัน ซึ่งมักจะเกิดกับตนเอง ญาติพี่น้อง มิตรสหาย ดังนั้น ต้องทำใจให้เป็นกลาง ปฏิบัติให้เสมอเหมือนกันต่อทุกคน

2. โทสาคติ มีจิตโกรธด้วยความโกรธ จิตที่ล่วงล้ำแก่ความโกรธย่อมปรากฏลักษณะมีพิรุณให้ประจักษ์ แม้สิ่งใดเบาก็ตัดสินว่าหนัก มิได้มั่นคงเชื่อถือตรง ทำให้เสียความยุติธรรม เพราะความโกรธหรือลุอำนาจโทสะ ดังนั้น ต้องทำใจให้หนักแน่น และแยกเรื่องส่วนตัวกับเรื่องงานให้ออกจากกัน

3. โมหาคติ มีจิตก่อปรด้วยความหลง มิได้ทอดทศนาอรรถความอันใดให้รอบคอบ ก็รีบพิพากษาคัดสิน เพราะความไม่รู้หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ทำให้เสียความยุติธรรม เพราะความสะเพร่า ความไม่ละเอียดถี่ถ้วน ดังนั้น ต้องตัดสินด้วยการเปิดใจกว้าง ทำใจให้สงบ และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

4. ภัยาคติ มีจิตกอบปรด้วยความกลัวและครั่นคร้าม ตัดสินฝ่ายแพ้ให้ชนะ ตัดสินโทษว่าเป็นคุณ ปราศจากความเที่ยงธรรม และไร้ซึ่งสัจจาจา ทำให้เสียความยุติธรรม เพราะมีความหวาดกลัว เกรงกลัว ภัยอันตรายจะมาถึงตน ดังนั้น ต้องฝึกให้เกิดความกล้าหาญในทางจริยธรรม คือ กล้าคิด กล้าพูดในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม

เมื่อชนชั้นปกครอง ผู้บังคับบัญชา หรือผู้อยู่ในฐานะตัดสินคดีความลุ่มอำนาจอคติ ย่อมทำให้เสียความยุติธรรมและเสียชื่อเสียง เป็นการทำลายระบบการปกครองเปรียบเสมือนพระจันทร์ข้างแรม แต่หากชนชั้นปกครองประพฤติปฏิบัติโดยปราศจากอคติ 4 ซึ่งเป็นอกุศลกรรม เป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยง ไม่ควรประพฤติ ผู้ใดหลีกเลี่ยงอคติ ผู้นั้นย่อมจะเป็นผู้เจริญด้วยเกียรติยศ มีผู้เคารพนับถือบูชา มีผู้เชื่อฟังคำสั่งสอน มีผู้ยกย่องสรรเสริญ เป็นปัจจัยสำคัญและมีคุณค่าต่อการปกครองทำให้เกิดผลดีสมประสงค์ ผู้ปกครองที่หวังผลสำเร็จในการปกครอง หวังความเจริญก้าวหน้าของหมู่คณะของสังคมส่วนรวมพึงประพฤติหลีกเลี่ยงจากอคติ 4 ประการเหล่านี้

บทสรุป

ฉันทวัตรณพฤติ เป็นวรรณคดีที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ขณะดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส จำพรรษาอยู่ ณ วัดพระเชตุพน ทรงพระนิพนธ์ขึ้น เมื่อปีจุลศักราช 1204 ปีชวด เดือน 9 ขึ้น 5 ค่ำ วันพฤหัสบดี ตรงกับ พ.ศ. 2385 เพื่อจารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาพระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร

ฉันทวัตรณพฤติมีเนื้อหาเป็นลักษณะวรรณคดีคำสอน คติคำสอนที่ปรากฏเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในรูปตำรา ฉันทลักษณ์ เพื่อเป็นข้อเตือนใจบุคคลทั่วไปและผู้ชายไทย ซึ่งจะต้องทำหน้าที่เป็นทั้งหัวหน้าครอบครัวและเสนาอำมาตย์ ผู้รับสนองพระบรมราชโองการพระเจ้าแผ่นดิน ในฉันทชนิดต่างๆ พระองค์ทรงบรรยายถึงลักษณะบุคคลที่พึงประสงค์ในสังคม คือต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดี สงบเสงี่ยมเจียมตัว ไม่หลงมัวเมาในอบายมุข เลือกรยาและเพื่อนที่ดี และเป็นคนปราศจากอคติ

อคติ 4 เป็นลักษณะของจิตและความประพฤติที่เกิดจากความรักใคร่ชอบพอ มีจิตที่ผูกแค้นความโกรธ ประกอบกับมีความหลง รู้เท่าไม่ถึงการณ์ และความกลัวต่อภัยอันตรายที่จะเกิดกับตน จึงทำให้เกิดอคติในการวินิจฉัยตัดสินได้ ดังนั้น ตุลาการหรือผู้พิพากษาที่มีหน้าที่ในการวินิจฉัยพิพากษารรคดีต้องมีหลักยึดมั่นในการวินิจฉัยชี้ขาดตัดสินคดีโดยปราศจากอคติ 4 ประการดังกล่าว เพื่อให้เกิดความมั่นใจและศรัทธาที่ประชาชนมีต่อองค์กรกระบวนการยุติธรรม

หลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในฉันทวัตรณพฤติชนิดต่าง ๆ นี้ ได้รับการเผยแผ่โดยการรวบรวมจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อเป็นแหล่งวิชาการให้ผู้คนได้ศึกษา และเป็นการปลูกฝังคุณธรรมให้เข้าถึงจิตใจของผู้ศึกษา เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ในรูปของบทร้อยกรองมีคุณค่าต่อสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นประโยชน์สำหรับเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ต้องดำรงตนอยู่ในสังคมและปฏิบัติหน้าที่ในราชการ ซึ่งต้องคำนึงถึงการมีคู่ครองที่

ดี มีมิตรที่ดี มีสติ ปฏิบัติหน้าที่ที่ดี รู้จักกาลเทศะ มีบุคลิกภาพที่ดี อันจะก่อให้เกิดความรัก ความภาคภูมิใจในคุณธรรมของตนเอง ทำให้คนมีความรัก ความสามัคคี มีความรับผิดชอบ ความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ และกตัญญูต่อบิดามารดา มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และชวนชวายเป็นการประกอบอาชีพอย่างซื่อสัตย์สุจริต ประพฤติปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับคติความเชื่อที่สืบทอดมาตามประเพณี ย่อมจะทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมีความเชื่อมั่น ในตนเองและประสบแต่ความสุข ความเจริญรุ่งเรือง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติและยศศักดิ์ อีกทั้งเป็นผู้มีคุณธรรมและจะมีส่วนร่วมสร้างสรรค์สังคมให้สงบสุขเรียบร้อย

เอกสารอ้างอิง

กำชัย ทองหล่อ. (2537). *หลักภาษาไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2513). *ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต*. กรุงเทพฯ: ศิวพร.

ญาดา อารุณเวช. (2539). *พัฒนาการของฉันทน์ในวรรณกรรมคำฉันท์ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต)*. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธงชัย สุนนจักร. (2538). *ประมวลฉันทลักษณ์*. กรุงเทพฯ: การศาสนา.

น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. (2543). *วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ประคอง นิมมานเหมินท์. (2533). *ฉันทวรรณคดีและมาตราพจน์: วรรณคดีคำสอนในรูปตำราฉันทน์ 200 ปี กวีแก้ว : กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2542). *ฉันทน์*. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

พระอัครวงษ์สเถระ. (2545). *สัททนต์สุตตมาลา*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม.

พันธุ์รี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง). (2540). *พจนานุกรม มคอ-ไทย*. กรุงเทพฯ: อาหารการพิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532). *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2536). *มงคลดุษฎีปณิ ปจโม ภาค*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มารศรี ศุภวิไล. (2528). *การศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทน์สมัยอยุธยา (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต)*. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2523). 200 ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 30). กรุงเทพฯ: พลิขัณม์.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2544). “ตำราฉันทวรรณพद्यติ” ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

Malalasekera, G.P. (1958). *The Pali Literature of Ceylon*. Columbo: M.D. Gunasena & Co.Ltd.